

Tvornica suhomesnate robe grkokatolika Đure Predovića u Gjurgjištu kraj Vrbovca u prvoj polovini 20. stoljeća

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Draškovićeve 23
HR – 10 000 Zagreb
mira.kolar@zg.t-com.hr

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno/Received: 29.06.2015.
Prihvaćeno/Accepted: 21.08.2015.

Grkokatolici su u Hrvatskoj živjeli u malim skupinama, u raznim dijelovima Hrvatske. No od 1771. sjedište njihove biskupije je u Križevcima gdje imaju prekrasnu crkvu Presvete Trojice. Dakako da za održavanje biskupije trebaju materijalna sredstva i biskup Julije Drohobeczky je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće osmislio stočarstvo kao najpogodniju gospodarsku granu za grkokatolike, te je pomagao uzgoj a onda i prodaju stoke za izvoz. Političke prilike nisu pogodovale ravnomjernom razvoju i tek 1928. Đuro Predović podiže u Gjurgjištu tvornicu za preradu mesa, a potom i proizvodnju seruma. Ova tvornica prosperitetno radi do 1943. godine kada je devastirana od partizana, no industrijski kompleks ostaje skupljalište plodina do kraja rata, kada je tvornica konfiscirana, a Đuro Predović izbjegao u Argentinu. Predović je od 1935. dio tvornice seruma preselio u Zemun.

Ključne riječi: Križevci, Vrbovec, Gjurgjište (Đurdišće), grkokatolici, biskup Julije Drohobeczky, Đuro Predović, stočarstvo, mesna industrija, proizvodnja seruma, Gospodarska sloga

1.

Crkve su od srednjeg vijeka bile posjednici zemlje. Crkve i samostani održavali su se dobrim dijelom od darova vjernika, ali i od zemlje koju su dobili od bogatih ljudi oporukom, a mnoge crkve i samostani nadareni su i od kralja. Crkva, bilo da se radi o crkvenim ili samostanskim dobrima, često je bila predvodnica gospodarskog napretka i savjetodavac siromašnom stanovništvu u uzgoju biljaka ili stoke. Većina katoličkih župnika imala je vrtove i zemlju na kojoj su uzgajali određenu kulturu, ovisno o klimatskom području svojeg sjedišta. Tako su radili franjevci, ali i mnogi drugi stariji crkveni redovi, koji su bili ukinuti odlukom cara Josipa II. (pavlini, ukinuti 1786.).

U historiografiji se obično nikada ne veže gospodarsko djelovanje s vjeroispovijesti. No u stvarnom životu ta sprega postoji i svećenstvo je itekako zainteresirano za poduzetništvo. Poznati đakovački biskup Strossmayer ne bi mogao biti mecena da se nije bavio gospodarskom djelatnošću i da nije na svojim posjedima naselio Nijemce koji su došli u posjed zemlje nakon što su iskrčili šumu čije je drvo Strossmayer uspijevao prodati po najvišoj cijeni na europskom tržištu koje je trebalo pragove za izgradnju željezničkih pruga.

Područje Zagrebačke nadbiskupije nakon osnivanja 1851. protezalo se na čitavom području sjeverozapadne Hrvatske, pa je pod njom bila i Grkokatolička biskupija u Križevcima, osnovana 1771. od carice Marije Terezije, nakon što su dotadašnje sjedište u Marči kraj Bjelovara zauzeli grkoistočnjaci, tj. pravoslavci. S obzirom na njihovu vrlo burnu i nestalnu povijest, u Križevcima i nije bilo mnogo grkokatolika. Budući da su dobili posjed nekadašnjeg uglednog crkvenog reda, shvatili su taj dar kao veliku sreću te su ovdje stvorili svoje ugledno središte s vrijednom bibliotekom, uživajući veliki ugled i imajući stalno mjesto u Hrvatskom saboru. Najveći je broj grkokatolika u Hrvatskoj živio na području Žumberka, ali bilo ih je i u Srijemu. Srijemsko su područje dijelili s Vlasima, odnosno Srbima koji su se u vrijeme velike seobe Srba pod Arsenijem Crnojevićem naselili u okolici srijemskih manastira, lociravši i svoju patrijaršiju na carskom posjedu u Dalju. No potonji se sve više premještaju na zapad pa su naselili i područja u Moslavini i na Bilogori, te konačno smjestili svoju najzapadniju patrijaršiju u Pakracu.¹

¹ Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611.-1755.)*, Zagreb, 2007.

Pri tome potiskuju i grkokatolike kojih je sve manje i manje. U mjestu Predavec (Priedavec) 1866. godine statističar Sabljari zabilježio među 486 stanovnika 53 grkoistočnjaka, dakle pravoslavaca, iako su ovi nekoć bili vjerojatno grkokatolici.² Dr. Hrvoje Petrić je istražio da su Predavci došli u selo Predavci iz slavonskog kraljevstva, a ne iz Bosne i Hercegovine.³ Grkokatolika nije bilo mnogo.⁴ Dosta unijata živjelo je u Bosni i Hercegovini kamo su se doselili iz Ukrajine potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler pomišljao je čak utemeljiti samostalnu grkokatoličku biskupiju u Sarajevu, ali su se tome usprotivile austro-ugarske vlasti koje su upravljale Bosnom i Hercegovinom, bojeći se narušavanja s mukom uspostavljene i, kao što je povijest dokazala, vrlo krhke političko-vjerske ravnoteže u Bosni.⁵

Križevački grkokatolički biskup Drohobeczky rođen je u Gani kod Uzhgoroda u Ukrajini, Rusin iz Ugarske, a biskupovao je u Križevcima od 1891. do 1917. godine. Želio je ne samo brojčano već i materijalno ojačati broj grkokatolika u svojoj biskupiji i u područjima oko nje jer je svoju biskupiju kreirao kao glavno središte grkokatolika na području Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali i Bosne koja je od 1879. bila pod zajedničkom upravom Ugarske i Austrije. Učestalo je obilazio svoje vjernike po Dalmaciji, Žumberku, Slavoniji, Srijemu i Bačkoj, te je pri tim obilascima propagirao stočarstvo i poljoprivredu kao najprosperitetnije privredne grane koje će stanovništvu osigurati budućnost zbog potražnje mesa i žita u Srednjoj Europi. Vjerojatno je to i bio jedan od razloga njegovog micanja s biskupskog položaja 1917. godine. Takva sudbina zadesila je u to vrijeme i hrvatskog bana Antuna Mihalovića. On je, kao pristaša Hrvatsko-srpske koalicije koji je tiho i bez protivljenja predao Hrvatsku u naručje velikosrpske Države Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine, isto tako bezgla-

sno bio maknut kao plemić s banske stolice od velikosrpske vlade.⁶

Za biskupovanja Drohobeczkyja, a zahvaljujući predstojniku Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu od 1891. do 1896. godine dr. Izidoru Kršnjavom, a uz punu suradnju najvažnijeg arhitekta tog doba Hermana Bollea, rođenog u Kölnu, oronula grkokatolička katedrala u Križevcima doživljava svoju temeljitu obnovu. Zaduženi su najbolji hrvatski slikari za izradu prekrasnog ikonostasa i crkvenog inventara, čime je crkva Presvete Trojice poprimila sjaj kakav su imale samo najveće i najljepše crkve Austro-Ugarske Monarhije. Ujedno je u Zagrebu uređena i grkokatolička crkva sv. Ćirila i Metoda koja se nalazila kraj Grkokatoličkog sjemeništa, a u blizini kuće dr. Franje Markovića na Gornjem gradu, te koja je na jedan način bila poveznica grkokatoličkog stanovništva u Žumberku s biskupijom u Križevcima.

Drohobeczky je biskupovao gotovo dvadeset godina i kroz to vrijeme promicao kulturne, obrazovne, glazbene ali i gospodarske ciljeve svojih vjernika, stoga je grkokatolička crkva u njegovo vrijeme uživala veliko poštovanje. S pravom to vrijeme za grkokatolike možemo zvati zlatnim dobom. No oko malobrojnih mogućnosti za gospodarsko djelovanje dolazilo je do nesmiljene borbe s nosiocima kapitala pri čemu vjera nije bila zanemareni dio.

Izvanpoljoprivredne djelatnosti imale su u tome znatan udio. Pravoslavni Srbi su se žestoko borili za pravo na iskorištavanje mineralne vode u Apatovcu, koja se izvozila i u inozemstvo.⁷ Ni križevačka Grkokatolička biskupija nije bila ravnodušna prema gospodarstvu, a položaj Križevaca i Vrbovca na željezničkoj pruzi Budimpešta - Zagreb otvarao je određene mogućnosti koje nisu imali grkokatolici u Žumberku, prometno izolirani. Enciklikom pape Leona XIII. iz 1891. tražilo se uvoženje humanog socijalizma u sferu gospodarstva, a biskup Drohobeczky bio je pogodna ličnost koja je shvatila da stočarstvo križevačkog područja otvara velike mogućnosti uzgoja stoke i njeno plasiranje na srednjoeuropskom tržištu, pri čemu je ponašanje biskupa Strossmayera imalo svakako određen utjecaj na ponašanje Drohobeczkyja. Grkokatolička biskupija je imala posjede na Žumberku u Pribiću, te u Šidu u Srijemu, ali i male posjede u okolici Križevaca (Preseka kraj Velikog Ravna i Tkalec). No teritorijalna razjedinjenost bila je problem grkokatoličkog vodstva kod provođenja bilo koje ideje za sve svoje vjernike.

2 Vinko Sabljari, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866., str. 335.

3 Hrvoje Petrić, Predavci - prilog poznavanju podrijetla stanovništva u Varaždinskom generalatu, *Cris*, 16(2014)1, Križevci, Križevci, 43-55, na str. 53-55. Kanonske vizitacije govore da su Predavci bili katolici, no prema Petriću to ne znači da su se doselili u područje Varaždinskog generalata kao katolici.

4 Preseka kraj Velikog Ravna bila je posjed zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca koji je Zagrebačka nadbiskupija prepustila grkokatoličkom biskupu u Križevcima. Tu je 1866. bilo svega 9 kuća i 120 stanovnika, ali je 1900. tu već živjelo na 4.203 jutra 1273 stanovnika od čega u samoj Preseki 203 stanovnika. Imali su školu, a pošta im je bila u Vrbovcu. U Preseki je bila i Hrvatska seljačka zadruga, osnovana 1905. godine, a bavila se intenzivno uzgojem stoke.

5 Zoran Grijak, Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i pokušaji utemeljenja grkokatoličke biskupije u Sarajevu, *Cris* 6(2004)1, Križevci, 2004., 47-58, na str. 50.

6 Isto, str. 51-52.

7 Mira Kolar-Dimitrijević, Apatovačka kiselica - tražena voda Europe, *Cris* 6(2014)1, Križevci, 2014., str. 5-18. O tom poduzeću pisao je i dr. Milivoj Kovačić.

Hrvatski sabor je 10. listopada 1845. zamolio cara i Rim da stavi Križevačku biskupiju pod vlast zagrebačkog nadbiskupa. To je i učinjeno 11. prosinca 1852. kada je Juraj Haulik imenovan nadbiskupom, a onda i kardinalom Zagrebačke nadbiskupije. Do tada je grkokatolička biskupija potpadala pod vlast ugarskog nadbiskupa - primasa u Esztergonu (Ostrogonu). Odluka pape Pia IX., koji je bulom *Ubi primum placuit* 11. prosinca 1852. mislio potaknuti ekumenski dijalog između katolika i pravoslavnih, bila je mudra, a njegov nasljednik Lav XIII. stavio je biskupiju pod pokroviteljstvo slavenskih apostola Ćirila i Metoda.⁸ Zahvaljujući ovakvom isticanju ekumene, u Križevcima se razvio snošljiv suživot katolika, grkokatolika i pravoslavaca ali i Židova sve do Drugoga svjetskog rata. To je bilo značajno za gospodarski razvoj Križevaca koji su 1886. godine prestali biti sjedište Bjelovarsko-križevačke županije pa su morali tražiti novi način svog preživljavanja.

Kada je otvorena željeznička pruga Budim - Kaniža - Koprivnica - Križevci - Zagreb 1870., produžena 1873. do Rijeke, mjesta uz ovu prugu postala su zanimljiva za proizvodnju roba koje je tražilo onovremeno tržište. Ban Ivan Mažuranić na čelu Zemaljske vlade počeo je 1876. subvencionirati govedarstvo te je dodijelio 8000 forinti za unapređenje govedarstva, a to se nastavilo i sljedećih godina, imajući za posljednicu povećanje govedarske proizvodnje.⁹ Svakako da je tu odlučujuću ulogu odigrao i dr. Ivo Malin na čelu Narodno-gospodarskog odsjeka Hrvatske zemaljske vlade koji je potaknuo da se o osnovi Zakona o promicanju gospodarstva 1896. raspravljalo i u Hrvatskom saboru. Potom je kupljeno i dobro Božjakovina koje je trebalo biti organizirano kao pokusno dobro za poljoprivredu. Povećan je import kvalitetnih rasplodnih goveda.¹⁰ Zemaljska vlada mogla je autonomno utjecati na govedarsku i svinjarsku proizvodnju, no pod utjecajem druge agrarne krize cijene stočarskih proizvoda su padale i tek krajem stoljeća počele su se povećavati. Otvaranje pruge Križevci - Bjelovar 1894. g., kao i vezivanje Bjelovara uz Kloštar Podravski 1911., te otvaranje pruge do Grubišnog Polja i spajanje s Banovom Jarugom, dodatno je prometno umrežilo čitavo područje. Sada se lakše obavljao otkup poljoprivrednih i stočarskih sirovina, što potvrđuju sajmovi čiji se broj uvećao upravo početkom 20. stoljeća, kao i uvoz najboljih vrsta simentalskog goveda i svinja.

8 Jacques Mercier, *Povijest Vatikana*. Uvodni tekst „Apostolska stolica i Hrvati“ akademika Franje Šanjeka, Zagreb, 2001., str. 37.

9 Zvonimir Puškaš, *Povijesni uvjeti razvoja hrvatskog govedarstva od 1850. do 1950. godine*, *Poljoprivredna znanstvena smotra*, br. 60, Zagreb, 1983., str. 44 i 46.

10 Isto, str. 50.

Biskup Julije Drohobeczky bio je pored drugih društvenih funkcija i predsjednik Zadruga Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Križevcima, osnovane 1907. godine.¹¹ Bio je jako zainteresiran za stočarstvo, pa je s križevačkim veleposjednikom Kiepachom bio u odboru za nagrađivanje najboljih grla krupne stoke na izložbama na području Bjelovarsko-križevačke županije koje je potaknuo ban Pavle Rauch, umnoživši broj sajмова na ovom području, i sam uzgajivač krupnog simentalskog goveda koje je davalo mnogo mlijeka i mesa. Mnogi su podržavali ovu tendenciju. U Štakorovcu kraj Dugog Sela djelovao je grof Antun Erdödy, utemeljitelj Podružnice Hrvatsko-slavonskog društva kao središnje zadruge u Zagrebu. Zahvaljujući tome bio je pojačan izvoz stoke u inozemstvo s ovog, a vjerojatno i sa žumberačkog područja. Trgovačka centrala Žumberčana u Zagrebu nalazila se na Vrhovcu br. 10., gdje je počeo raditi i Đuro Predović, utemeljitelj mesne industrije u Gjurgjištu (Đurdišću, Đurištu) kraj Vrbovca. Vrbovec, na glavnoj pruzi Budimpešta - Zagreb - Rijeka, dobio je 1870. utovarnu stanicu za stoku. Drohobeczky je od toga svakako imao koristi. Još 1913. godine on se ubrajao među najjače porezne obveznike u Županiji, te je te godine plaćao porez od 8676 kruna, dakle više od Kiepacha koji je plaćao samo 5940 kruna.¹² Glavno mjesto sabiranja stoke i robe bilo je u Gjurgjištu. Dobro *Werbomez* na kojem se nalazio marof ili salaš Gjurgjište pripadalo je početkom 16. stoljeća Tomi Erdödyju, a do kraja 17. stoljeća je posjed Zrinskih. Kasnije je mijenjalo vlasnike, a Gjurgjište se spominje kao posebni marof tek 1903. godine.¹³ Ono je postalo centar sabiranja stoke i prerade te prodaje u inozemstvu po kurentnim cijenama uz dodatnu vrijednost kakvu su ostvarivale i tvornice Gavrilović u Petrinji i Rabus u Sesvetama od 1905. godine. Gjurgjište se nalazilo u blizini sela Luke. No grkokatolička biskupija je imala i posjed Tkalec kraj Križevaca, davan u zakup.¹⁴ Mnogo grkokatolika nije bilo ni u Zagrebačkoj županiji, iako je biskupija tu imala i bogosloviju i crkvu i dobro Vrhovec. U toj je županiji živjelo 1866. svega 122 grkokatolika.¹⁵ Žumberak je imao posebni status. Grkokatolici su na području Žumberka imali 2556 jutara zemlje, a uz to još 1958 jutara

11 *Hrvatski kompas 1913-1914*, Zagreb, 1913., str. 366. Preko nje je mogao utjecati i na seljačku zadrugu u Preseki koja je osnovana 1905. i u kojoj je bilo 70 članova, a iz nadbiskupije ju je vodio Gjuro Šoš (Isto, str. 433).

12 Najjači porezovnici Bjelovarsko-križevačke županije, *Nezavisnost*, 12. 14. II. 1914., str. 6.

13 *Političko i sudbeno razdijeljenje i repertorij prebivaišta kraljevine Hrvatske i Slavonije 1903.*, Zagreb, 1903., str. 126.

14 Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1918. do 1941.*, I, Zagreb, 1997., str. 364.

15 Vinko Sabljar, *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866., str. 207, 453, 480-481.

u Šidu u Srijemu. Šid je imao veliku tvornicu za izvoz mesa. Čini se da je organizirana proizvodnja suhomesnate robe i na Gjurgjištu potaknuta upravo uspjehom tvornice u Šidu, koji je otvorio i svoju filijalu u Zaprešiću a koja je obustavila rad poslije Prvoga svjetskog rata.¹⁶ Za razliku od Križevaca gdje se od 1880. otvaraju brojne tvornice,¹⁷ u Gjurgjištu se tvornica ne spominje do 1928. godine. U izvještajima Armina Krausa od 1895. do 1907. g. nema još tvornice u Gjurgjištu, ali ima mnogo malih mesnica u Križevcima. Nema tvornice ni u izvještajima kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika H. Hoffmanna poslije 1907. godine. No 1905. osnovana je u Vrbovcu Hrvatska seljačka zadruga, a oko 1910. godine za Pavla Raucha i Marvogojska udruga. Seljaštvo se počinje organizirati preko zadruga i udruga.

Za uzgoj stoke u tom kraju bio je zainteresiran i grkokatolički biskup Julije Drohobeczky, a i veleposjednik Kiepatch, pa je u nekoliko godina stoka postala glavna izvozna roba iz ovog područja. Križevačka Hrvatska štediona d.d. osnovana je 18. IV. 1909., predsjednik joj je bio August Vihodil, vodeći direktor Dragutin Nemšić, a u ravnateljstvu su sjedili dr. Fran Gundrum, dr. Milan Heimrl, Viktor Podvinec. Štediona nije imala veliki kapital, ali je pomagala domaću proizvodnju. U drugoj križevačkoj štedionici, Narodnoj, koja je osnovana 1896., bio je predsjednik dr. Stjepan pl. Pomper, a direktor Franjo Petrović kojemu se pripisuje u zaslugu osnivanje Prve stočarske simentalске zadruge u Svetom Ivanu Zelini. I u Vrbovcu je 1906. osnovana omanja Vrbovačka dionička štediona čiji je predsjednik bio Julius Reiniger koji je podignuo i ciglanu. Vodeći direktor Štedione bio je Hinko Pajer, a knjigovođa Vilim Kolarić. Početni kapital štedione iznosio je svega 60.000 kruna, a poslije Prvog svjetskog rata narastao na 300.000 kruna u 1500 dionica.¹⁸ Tijekom Prvog svjetskog rata kada su suhomesnati proizvodi jako traženi za prehranu vojnika, gotovo je čitava proizvodnja mesa a i prerađevine, odlazila u robove i kasarne.¹⁹ Vjerojatno se dobro zarađivalo tijekom Prvog svjetskog rata jer je Gjurgjište nalazilo na glavnoj pruzi između Mađarske i Zagreba, netaknuto ratnim operacijama.

16 Dragiša Jović, Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem Prvog svjetskog rata koji su potpadali pod nadzor kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika, *Historijski zbornik Slavonije* 10, Slavonski Brod, 1973., str. 252-3.

17 Tomislav Bogdanović, Križevački obrt, trgovine i tvornice do 1880. do kraja Prvoga svjetskog rata, *Cris* 14(2011)1, Križevci, 2011., str. 260-283, na str. 264-266.

18 *Compass*, Finanzielles Jahrbuch, Wien, 1922., str. 1104-1105 i 1178.

19 Križevačka Narodna štedionica osnovana je početkom 20. stoljeća.

Prvi svjetski rat u znatnoj je mjeri promijenio način poslovanja hranom, te Gjurgjište kraj Vrbovca postaje nakupna stanica za stoku za potrebe bojišnice, što je regulirala Zajednica za izvoz stoke. Stoka se tovari na željezničkoj stanici koja je otvorena upravo radi ukrcanja stoke, ali se prodaja odvijala preko Vrhovca 10 u Zagrebu gdje su radili činovnici iz Žumberka, među kojima je bio i Đuro Predović. Vrbovec je imao dobru prometnu lokaciju, a čitavo područje nakupa stoke bilo je željeznički umreženo.

Rat 1914.-1918. poremetio je ne samo proizvodnju, već je ozbiljno ugrozio i vlasnike zemlje, šuma, trgovina i tvornica. U početku rata otvaraju se brojne tvornice prehrambene struke i čitava proizvodnja se otprema na bojišta, a na kraju zabranjen je izvoz žive stoke izvan nove jugoslavenske države. Od ožujka 1919. dozvole za izvoz moglo je izdavati jedino Ministarstvo za ishranu i obnovu zemlje.²⁰ No zamjena kruna za srpski dinar zakomplicirala je plaćanje. Zabrana izvoza živih svinja i stoke potaknula je rad klaonice i tvornica koje su izrađivale suhomesnatu robu, pa je izvoz 1000 komada goveda donio zaradu od 5 milijuna kruna, 3000 konja za klanje 9 milijuna, 65 vagona svinjetine 16 milijuna, a 12 vagona suhog svinjskog mesa četiri milijuna, 13 vagona svinjske masti četiri milijuna, 10 vagona svinjskog sala tri milijuna.²¹ U Koprivnici Josip Fuchs otvara eksportnu trgovinu suhomesnate robe, a u Varaždinu je osnovano dioničko društvo za tovljenje svinja i proizvodnju suhomesnate robe koje su pored Rabusa u Sesvetama i Gavrilovićeve tvornice u Petrinji radile uglavnom za potrebe ratišta. No zeleni kadar i razne razbojničke družine počele su krajem rata ugrožavati veleposjednička gospodarstva. Napadali su se veleposjedi i trgovine a i župni dvorovi. Nisu bili izuzeti ni unijati u Slavoniji i Srijemu, pa su u Dišniku kraj Bjelovara naoružani vojnici u noći s 1. na 2. studenoga 1918. opljačkali unijatskog svećenika Iliju Radića.²² Nesigurnost vlasništva i ugroženost ljudi bila je velika.

20 Centralna uprava za trgovački promet s inozemstvom, *Hrvatski ekonomista*, br.24, 29. III. 1919.

21 Aranžman Trgovačko-obrtne komore Zagreb s Austrijom, *Hrvatski ekonomist* 40, 24. V. 1919. No čini se da ovaj kompenzacijski ugovor nije ratificiran pa je trebalo mnogo veza da se on realizira i to tek kada je u Beogradu osnovana centrala za devize i onda načinjen novi sporazum za 6000 komada svinja, 5000 komada ovaca, 1000 komada utovljenih goveda, 20 vagona svinjske masti, 25 vagona peradi, 25 vagona suhog mesa i to po cijenama koje važe u Jugoslaviji (Adriaticus, Kompenzacioni ugovor između Jugoslavije, Njemačke i Austrije sklopljen 1. IX. 1919., *Hrvatski ekonomist*, 83, 22. X. 1919.).

22 Josip Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917-1918. (s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeka Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik* 1, Zagreb, 1958., str. 114. - Upravni odjel Zemaljske vlade, 665-Pr-I-1918).

2.

Po završetku rata ukinute su sve centrale koje su opskrbljivale vojnike na bojišnicama te su ukinute i sve koncesije koje su dodijeljene strancima za osnivanje tvornica u Hrvatskoj i Slavoniji i dana je puna sloboda privatnicima za unutarnju trgovinu. No za izvoz je trebalo dobiti izvoznice od centralne beogradske vlasti, koje su se dobivale uglavnom protekcijama. Čini se da je tu Đuro Predović dosta dobro prolazio, jer je već 1922. protokolirao Trgovinu živim i zaklanim blagom Predović d.d., a ta firma radi i dulje od tvornice u Gjurgjištu, tj. od 1922. do 1945. godine.²³ Dosta je dobro prolazila u razdoblju dok je Austrija potraživala i svježije meso i suhomesnate proizvode. Hrvatsko je zakonodavstvo pogodovalo osnivanju dioničkih društava, a banke i štedionice bile su raspoložene financirati ova poduzeća koja su dobrim dijelom radila za izvoz. Uz jaku carinsku zaštitu i visoke cijene poljoprivrednih proizvoda, u Hrvatskoj se osnivaju ili proširuju brojne tvornice. Međutim, vođenje inflacijske monetarne politike čini ovaj rad vrlo nesigurnim poslom jer je i željeznički promet često u zastoju zbog nestašice vagona. No područje oko Križevaca raspolagalo je kvalitetnim govedom i ta kakvoća je utjecala na izvoz. Predović je puno kupovao i po Sloveniji krupna goveda. Imao je firmu protokoliranu i u Ljubljani, a izvezio je meso u Milano i Bolonju gdje mu je konkurirala zaprešička tvornica. Goveđe meso je trajalo u izvozu tri do četiri dana, carinilo se u Rakeku s naše strane, a Talijani su ga carinili u Postojni. Osim izvoznica problem su 1922. počeli pričinjavati i talijanski tvorničari za preradu mesa koji su tražili samo živu stoku, a jednako je to, kao što je već rečeno, radila i Austrija.²⁴

Naime, 1922. Austrija je prestala tražiti meso iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ograničivši zahtjev samo na uvoz stoke, jer je tako prolazila jeftinije a ujedno je rješavala i svoju nezaposlenost u svojim tvornicama za preradu mesa. Gubitak inozemnog tržišta značio je kraj konjunktura tvornica koje su prerađivale meso. Ukida se i pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju pa nestaje i fond iz kojega su se nabavljali rasplodni bikovi iz inozemstva.²⁵ Nije postojao fond za praćenje stanja u govedarstvu sve dok situaciju nije promijenio Stjepan Radić preko Josipa Predavca 1927. godine, koji je u brizi za stočarstvo i uopće poljopri-

vredu bio vrlo aktivan, brinući se čak za proizvodnju lijeka protiv metiljavosti.²⁶ Stoga se sve do 1927., kada je počeo djelovati oblasni odbor Zagrebačke oblasne skupštine, ni ne pomišlja na novu tvornicu za preradu mesa. Čak je 1923. prestala s radom i klaonica u Zaprešiću i tvornica salame u Šidu jer inozemstvo više nije prihvaćalo mesnate proizvoda iz Hrvatske, osim iz Gavrilovića za krajeve južno od Save i Rabusa u Svetama za krajeve sjeverno od Save. I one tvornice koje su nastavile raditi u uvjetima kreditne i izvozne krize smanjile su svoje kapacitete pa je i izvoz iz Kraljevine SHS u cjelokupnom izvozu od 1922. do 1928. pao po vrijednosti od 22,74 na 15,04 %.²⁷ Dotadašnje države uvoznice mesa iz Hrvatske - Austrija i Njemačka - prestale su uvoziti prerađeno meso, favorizirajući uvoz žive stoke, a pooštrile su se i veterinarske kontrole. Isto se desilo s brašnom pa su morali prestati raditi brojni mlinovi. Zahtjev da država intervenira u ovom izvozu zakasnio je, te se sporadično interveniralo i to samo u okolini Beograda i Vojvodini. Zbog opozicijskog stava hrvatskih političara prema centralnoj vlasti, država gotovo i nije pomagala tvornice na području zagrebačke i osječke oblasti, pa je čak u blizini granice s Mađarskom bilo izričito zabranjeno podizati nove i pomagati stare tvornice. Izvoznice za prehrambene proizvode izdaje prvih godina poslije rata beogradsko ministarstvo trgovine, a kasnije nepovoljna zamjena krune u dinar 1923. a i carina 1925. godine, zaustavlja i usporava izvoz, iako Zagrebački zbor koji se održava od 1922. svake godine u Zagrebu, ukazuje na velike mogućnosti izvoza.

Radikalna agrarna reforma poslije Prvog svjetskog rata ugrozila je postojanje svih veleposjeda, ne ostavivši sposobnim za život niti jedan posjed osim onoga grofa Draškovića u Velikom Bukovcu, pa su i posjedi grkokatoličkog biskupa u Križevcima bili znatno smanjeni, a miješanje crkve u gospodarstvo eliminirano. Seljaci, željni crkvene zemlje, tražili su da im se podijeli i zemlja u Tkalcu i Preseki, pa je nakon dugotrajnog pravničkog natezanja prodano od grkokatoličke biskupije 93 hektara zemlje seljacima pa je gotovo zamrla njihova poljoprivredna aktivnost.²⁸ Zbog kreditne krize, nesolidnog poslovanja države s uvoznicama, korupcije i sveopće političke klime u zemlji, u kojoj je dominirala radikalna politika, izvoz u Srednju Europu počeo je jenjavati i mnoga su poduzeća bila likvidi-

23 Državni arhiv u Zagrebu, fond 726. Tu su pohranjene 163 knjige i 77 kutija ovog trgovačkog poduzeća čije bi istraživanje donijelo uvid u kvantitativni rezultat poslovanja poduzeća.

24 Milivoje M. Savić, *Naša industrija i zanati. III. deo*, Sarajevo, 1923., str. 15.

25 Počelo se razmišljati o potrebi novog stočarskog zakona (d. TURK, „Za novi stočarski zakon“, *Gospodarski list*, 1925., br. 16, str. 1-2).

26 Mira Kolar-Dimitrijević, *Radićev sabor. Zapisnici Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine*, Zagreb, 1993.

27 Ing. Popović, *Domaća privreda*, Beograd: Izd. Gece Kona, 1929., str. 429.

28 Ivan Peklić, Petra Banić, *Agrarna reforma poslije Prvog svjetskog rata i Grkokatolička biskupija*, Referat na skupu 22. svibnja 2015. (u ovome broju *Cris-a*).

rana, pogotovo kada je Zakonom o carinama iz 1925. uvedena selekcijska politika za izvoz i uvoz.

Agrarna reforma i teško snalaženje novih vlasnika, koji zemlju dobivaju prvo u jednogodišnji, a onda u petogodišnji zakup da bi tek kasnije kupnjom neki postali vlasnici zemlje, utječe i na industrijalizaciju Hrvatske te se industrija razvija mnogo slabije od trgovine. Crkveni posjedi su došli pod nadzor Povjereništva za prosvjetu i vjeru, koji je vodio dr. Tugomir Alaupović dok je ban bio. do 1921. Tomislav Tomljanović. Vidovdanskim ustavom promovirana je nova struktura države podjelom na 33 oblasti, pa je Vrbovec došao pod Zagrebačku oblast zajedno s Križevcima, čime je izvršeno njegovo odvajanje od Bjelovara kuda je ranije pripadao, a to je rezultiralo gašenjem mnogih dotadašnjih trgovačkih veza.

U takvoj situaciji jedino je rješenje za grkokatolike bilo osnovati vlastitu tvornicu za preradu mesa na željezničkoj pruzi Koprivnica - Zagreb. Nakon nekoliko vrlo teških godina počinje se pomišljati na osnivanje tvornice u Gjurgjištu, a to je učinio Đuro Predović koji je protokolirao 1928. godine tvornicu za preradu mesa. No ciglana Juliusa Reiningera od 1910. i mala pilana Isidora Röslera od 1922. pretvaraju Gjurgjište u industrijsku zonu.²⁹

Zahvaljujući poslovnoj sposobnosti i marljivosti Đure Predovića, tvornica u Gjurgjištu prerasla je u kombinat koji se bavio preradom mesa, izradom suhomesnatih proizvoda i proizvodnjom seruma, a kao sporedna poduzeća radile su i ciglana i pilana. Stvorena je osnova za industrijski kombinat kakav je danas PIK Vrbovec, koji je uspješno prebrodilo dugotrajna krizna razdoblja pa i mirovanja tijekom izvjesnih razdoblja, da bi danas pod imenom PIK Vrbovec bio vodeća mesna industrija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Povezanost tvornice s uzgojem stoke pokazuje i križevačka ljekarna K Sv. Trojstvu, koja ima istog sveca zaštitnika kao i grkokatolička katedrala. Njen je vlasnik Šandor Margulita koji je proizvodio prašak za svinje i koji se prodavao na hrvatsko-slavonskim, ugarskim, istarskim, banskim i dalmatinskim gospodarstvima po cijeni od 60 filira.³⁰

Tvornica utječe i na broj mesnica u okolici. Dok 1890. godine ima u Križevcima 16 mesara, taj se broj sada znatno smanjuje otvaranjem tvornice u Gjurgjištu.³¹

Predovićeve tvornice otkupljivala je stoku od Bjelovara do Varaždina, a vjerojatno i Žumberka, jer je Stjepan Radić kao predstojnik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine dao izgraditi prvu modernu cestu preko Žumberka do Metlike, koja je omogućila uključivanje ovog područja u trgovačke putove. Radna snaga - osim činovnika koji su gotovo svi bili Žumberčani - uglavnom je bila iz okolice Križevaca. Živ promet stoke prema Trstu, ali i prema Austriji, svakako je djelovao povoljno na rad Predovićeve tvornice na salašu Gjurgjište u upravnoj općini Vrbovec, udaljenoj 16 km od svog kotarskog središta u Križevcima. U toj zelenoj oazi, krme je bilo dovoljno i blago je - osim u doba zaraznih bolesti - postizalo dobru cijenu.

3.

Nije bilo lako održati plasman u konkurenciji s Rabusom u Sesvetama i Gavrilovićem u Petrinji. Zabilježeno je više štrajkova i tarifnih pokreta i upravo iz zapisnika tijekom ovih sporova saznajemo za radne i druge uvjete u tvornici Predović u Gjurgjištu. Radilo se mnogo i teško, ali se tvornica održavala, a za radnu snagu iz vrbovečke okolice ali i iz Hrvatskog zagorja to je bio gotovo siguran posao kroz veći dio godine.

Usprkos pojave velike svjetske krize u svijetu, proizvodnja se u Gjurgjištu stabilizirala, a donesen je i Zakon o unaprjeđenju poljoprivrede 21. rujna 1929. kojeg je izradio dr. Oton Frangeš.³² No kriza je ipak izbila u jesen 1931. kada je došlo do sloma Prve hrvatske štedionice u Zagrebu i kada su zaustavljeni mnogi plaćevni tokovi. Cijene suhomesnatog roba kretale su se od 34 do 28 dinara za kilogram, sušena slanina od 20 do 24, razne salame od 20 do 28, kobasice od 11 do 28, a fine salame od 65 do 75 dinara za kilogram.³³

Predović nije bio blag poslodavac, te su u tvornici u Gjurgjišću izbijali česti tarifni pokreti i štrajkovi. Naime, zbog velikih narudžbi iz Njemačke, što je pojačano poslije 1934. kada je sklopljen trgovački ugovor s Hitlerovom Njemačkom, Predović je polovinom 1934. produžio radno vrijeme svojih radnika na 12 do 14 sati, pa je morao intervenirati S. Vereš koji je vodio povjereništvo Radničke komore za Hrvatsku i Slavoniju u Križevcima. No opomene nisu ništa koristile i Vereš

29 Joso Lakatoš, *Industrija Hrvatske*, Zagreb, 1924., str. 133.

30 Bogdanović, Križevački obrt, trgovine i tvornice do 1880. do kraja Prvog svjetskog rata, str. 271.

31 Isto, str. 275. Utjecaj Predovićeve tvornice pokazuje i činjenica da je 1896. u Križevcima bilo tri kobasičara, onda se broj smanjio na dva, a zatim brzo povećao do 1915. godine (Isto, str. 277), a i broj mesara je s jedanaest 1896. godine opao na svega

dva 1910. g., odnosno sedam u vremenu od 1912. do 1915. (Isto, str. 277).

32 Puškaš, Povijesni uvjeti razvoja hrvatskog govedarstva od 1850. do 1950. godine, str. 54; Vladimir Stipetić, *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području Narodne republike Hrvatske*, Zagreb, 1959., str. 81.

33 *Izveštaj Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu za godinu 1929.*, Ured. dr. Adolf Cuvaj, Zagreb, 1930., str. 365.

je zatražio od Radničke komore u Zagrebu da kazni poduzeće.³⁴

Usprkos globi, radni odnosi u firmi nisu se mijenjali ni tijekom 1935. i 200 radnika je radilo više od deset sati, jer su svakodnevno stizale narudžbe za isporuku mesa iz Njemačke koje je sistemom *kliringa* uzimalo svu raspoloživu robu koju je Predović u svojoj firmi mogao proizvesti.³⁵

Predoviću je izvoz robe u Njemačku omogućio vrlo povoljno poslovanje, te je 1935. darovao građevni materijal za gradnju kapelice Krista Kralja u Luki, a zajedno sa suprugom Anom donirao je za kapelicu i oltar sv. Jurja i sv. Ane.

Predović je već 1935. počeo graditi novu tvornicu za proizvodnju seruma i preradu mesa *Vetserum* kraj Beograda na Zemunskom polju, uloživši u taj posao 8,280.600 dinara. Tvornica je imala i vlastitu eksportnu klaonicu mesa, a proizvodila je oko 50.000 litara seruma protiv svinjske kuge i razne druge vakcine koje su bile izvanredno važne za stočarstvo i svinjogojstvo. U tvornici je 1941. radilo čak 200 radnika i radnica, te je ona bila najveća tvornica za proizvodnju seruma te vrste u zemlji.³⁶ Predović je i tu imao problema kada je 2. prosinca 1936. izbio štrajk, kao nastavak štrajka mesarskih radnika u Zemunu u ljetu 1936. godine.³⁷ No Predović je brzo umirio radnike te su tarifni pokreti u tvornici suhomesnate robe u Šidu bili su mnogo učestaliji nego kod Predovića u Zemunu.

Akumulirano nezadovoljstvo izazvano i završetkom velike svjetske krize bez povišenja zarada ponovno izbija 1936. štrajkom u vrbovečkoj ciglani 13. svibnja. Rad na ciglani bio je sezonski, a svi su se radnici učlanili u Hrvatski radnički savez. Zapriječen je izvoz cigle. Predović je zatražio intervenciju općinske uprave u Vrbovcu. Izaslanik općinske uprave saslušao je Franju Kolaru, upravitelja ciglane i pilane te predstavnika radnika Benedikta Draganića. Kolar je izvijestio da je firma u dva maha sredinom godine povećala radničke nadnice za 40 % u odnosu na 1935. godinu, te da odrasli radnik zarađuje 24 dinara dnevno, a odraslija djeca 12 dinara i da nema razloga štrajku, osim u vidu solidarnosti s ostalim ciglarskim radnicima u okolici. No istovremeno je Kolar izjavio da se firma protivi kolektivnom ugovoru jer je ciglarski posao sezonski posao i da ne mogu pristati na 8 satni radni dan kako traže radnici. Na pregovore je 15. svibnja došao

i Đuro Predović. Konstatirano je da su radnici ciglane uglavnom proletarizirani seljaci koji dolaze iz okolice Bedekovčine, ali da ima i domaćih ljudi. Predović je pokazao dobru volju da poboljša položaj radnika.³⁸ No štrajk je završio tek 17. svibnja kada je na skupštini Hrvatskog radničkog saveza u gostionici Pavla Horvata, a u prisutnosti i križevačkog kotarskog načelnika Drenovca, radnik Benedikt Draganić iz Martinske Vesi predložio da se štrajk prekine. Josip Pucko je govorio o drugim štrajkovima pod vodstvom Hrvatskog radničkog saveza, te je napao Ujedinjene radničke sindikate kao sindikate jugoslavenske orijentacije koji su držali i Radničku komoru u Zagrebu i Okružni ured za osiguranje radnika da ne pokazuju namjeru za rješavanje nagomilanih problema.³⁹

No dok je štrajk ciglarskih radnika na Predovićevoj ciglani obustavljen, počeli su se buniti poljski radnici na biskupskom dobru u Tkalcu. Upravitelj dobra Marko Kalodjer je priznao da je grubo postupao s radnicima, zakidajući ih na nadnici, te se pokazao spremnim napustiti Tkalac.⁴⁰

I sljedeće godine nije bilo mira. Vereš je u kolovozu 1937. podnio prijavu da Predović u otvorenom pogonu Serum zavoda u Vrbovcu zapošljava oko 20 nekvalificiranih radnika i da oni rade 16 do 18 sati dnevno, te da je jedan nekvalificirani radnik zbog nikakve zaštite stradao i ostat će invalid. Zahtijeva se bolja kontrola zaposlenih i rada *Serum zavoda*.⁴¹ No inspektor Inspekcije rada iz Zagreba Viličić nije ni do proljeća sljedeće godine došao u kontrolu.⁴²

4.

Prodaju robe iz Predovićeve tvornice preuzima 1937. godine Stočarska udruga Gospodarske sloge. A 1938. ponovno je kraća gospodarska kriza, uzrokovana zbivanjima u Španjolskoj i Etiopiji, zaustavila proces poboljšanja plaća radnika. No onda je sve opet dovedeno u stanje pojačanog izvoza u Treći Reich. Kada je Stojadinović počeo voditi izraženu pronjemačku politiku, Predović je učinio dobar potez otvaranjem *Vetseruma* u Zemunu, jer se na području Uprave grada Beograda nisu plaćali banovinski prirezi, što je znatno pojeftinilo proizvodnju, a i dozvole za izvoz lakše su se dobivale u ministarstvu. Predović je usavršio proizvodnju seruma u modernoj tvornici u Zemunu. No znao je da i Hrvatska potrebuje ovo cjepivo pa je je-

34 Općina Vrbovec: *Građa za povijest radničkog pokreta Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije*, Vrbovec, 1981., str. 74-75.

35 Isto, str. 81.

36 Mira Kolar-Dimitrijević, *Položaj radničke klase u Sremu 1918-1941.*, Novi Sad, 1982., str. 217-218, 243.

37 Isto, str. 218.

38 Općina Vrbovec: *Građa za povijest*, str. 84-85.

39 Isto, str. 86.

40 Isto, str. 87.

41 Isto, str. 88.

42 Isto, str. 89.

dan manji pogon ostao i u Gjurgjištu te su Predoviće-
vi stručnjaci pomogli osnivanju tvornica u Kalinovici
kod Samobora i kasnije za vrijeme rata u laboratoriju
u Buzetu kraj Gline, a i Imunološki zavod u Zagrebu
nastao je na tradiciji ove Predovićeve tvornice seruma
u Hrvatskoj.

Za sada nemamo mnogo podataka o radu Predo-
vićeve tvornice u Gjurgjištu.⁴³ Iz izvještaja upravitelja
Povjereništva Radničke komore u Križevcima Ivana
Šanteka od 18. studenog 1938. saznajemo da je u po-
duzeću Predović uposleno oko 160 radnika. Razgovo-
rom s oženjenim, dakle obiteljskim radnicima ustanov-
ljeno je:

1. da je rad na pilani sezonski i kada se radi da se
radi 10 sati dnevno, a plaća iznosi 1,50 do tri dinara
po satu;

2. na ciglani se isto radilo deset sati uz satnicu od
1,75 do 2,50 dinara. Dakako, samo kada je ciglana izra-
đivala cigle i crjepove. Ciglana kod Vrbovca sagrađena
je 1910. godine, bila je udaljena je svega dva kilometra
od željezničke stanice i opremljena s tri moderne pre-
še za ciglu od firme Karl Hämdle und Söhne Milaker.
Imala je mogućnost izrade dvije vrste crijepa - biber i
vučeni crijep po izumu ing. H. Steinbrücka iz Graza.
Imala je posebne sušione za opeku površine 1775 kv.
m i posebne sušione za crijep, a mogla je godišnje pro-
izvesti 1,500.000 opeka i 800.000 komada crijepa,⁴⁴

3. na poslovima proširenja poduzeća radilo je oko
40 građevinskih radnika deset sati dnevno, a satnice su
se kretale od 2 do 3 dinara.

U ovim satnicama nije se vidjelo koliko zarađuju
samci i malodobno osoblje. Njih je bilo mnogo, a ko-
misija koja je dobila zadatak pregledati tvornicu 23.
srpnja 1938. saznala je da u Zavodu za proizvodnju
seruma rade uglavnom djeca ispod 18 godina deset do
14 sati dnevno uz dnevnu zaradu 12 do 18 dinara jer
tako zahtijeva posao. Za sve ove prekršaje, jer firma
Predović nije obrtno već industrijsko poduzeće koje se
treba držati osamsatnog radnog vremena, tvornica je
kažnjena sa svega tisuću dinara globe.⁴⁵

Nezadovoljan ovako malom kaznom Ivan Šantek
se svom snagom okomio na Predovićeovu tvornicu u
Gjurgjištu, koju je u međuvremenu preuzeo sin Đuro
mlađi, a otac Đuro st. se povukao u Zagreb na Gvozd,
gdje je imao kuću, ali i poslovni ured u Vrhovčevoj br.
10. Novim komisijskim pregledom u tvornici suhome-
snate robe 29. prosinca, Šantek je ustanovio da je od
5 sati ujutro do 15,30 po podne radilo 22 pomoćnika i

tri naučnika (šegrti), što je bilo kršenje čl. 30 Naredbe
o otvaranju i zatvaranju lokala, trgovačkih i zanatskih
radnja, odnosno čl. 9. Zakona o zaštiti radnika iz 1922.
godine, jer pomoćno osoblje nije smjelo raditi poslije
14 sati.⁴⁶ Radnička komora u Zagrebu je hitno reagira-
la, pa je uputila Blaža Dianića u Vrbovec da ustanovi
što se to u tvornici događa. Ovaj je pregledao tvornicu
13. veljače 1939. i u pratnji g. Milkovića ispitao radne i
plaćevne prilike u Tvornici za preradbu mesa Predović
d.d., te izvijestio sljedeće:⁴⁷

*Sama tvornica nalazi se 5. km. udaljeno od Vrbov-
ca i ja, čim sam stigao u Vrbovec uputio sam se na
opštinsko poglavarstvo gdje sam zatekao samo blagaj-
nika opštine i zamolio sam ga da mi dade pratnju u
tvornicu u svrhu obavke izvesnog posla. Gospo. bla-
gajnik mi je odgovorio da neima nikoga na raspolože-
nju u ovaj čas, ali da je spreman za slučaj da bi imao
kakovih poteškoća naknadno mi dati jednog od svojih
redara i nakon toga uputio sam se sam najmljenim ko-
lima gosp. Milkovića u tvornicu.*

*Došavši pred tvornicu ja sam zamolio vratara da
me predvede u kancelariju, ali mi je isti odgovorio, da
u kancelariji nikoga neima osim gos. veterinara i po-
slovodje gosp. Biščana koje je dozvao i kojima sam u
glavnome saopštio svrhu moga dolaska - nakon čega
sam dobio odgovor, da oni nisu kompetentni ulaziti u tu
stvar bez predhodnog sporazuma sa vlasnicima tvorni-
ce. Odmah zatim počeli su izlaziti i radnici i vidjelo se
je da su i neobavivši posao, što sam poslije i utvrdio,
napuštali tvornicu.*

*U razgovoru s nekim radnicima a poimence sa
Bogović Ferdom, Bazanela Josipom, Huzak Ivanom,
Horvatiček Jožom i Krivošić Ivanom - od njih u po-
gledu naloga nisam mogao (a to se je jasno vidjelo
iz straha) da dobijem neke izjave koje bi potvrdjivale
navode prijave saveza živežarskih radnika i tako sam
toga dana - otišao neobavljena posla s time, što sam
zamolio poslovodju Biščana, da me sutradan dovede
u vezu s vlasnicima tvornice ili da si od njih izvojšti
dozvolu za razgovor po pitanjima zbog kojih sam u
tvornicu došao.*

*Sutradan, to jest u utorak dne 14. II. kad sam i opet
došao u tvornicu i najavio se poslovodji (jer u kan-
celariji osim jedne gospodje nije bilo nikoga) on mi
je rekao... da od toga što je u prijavi neima ništa i da
mogu u koliko želim provjeriti njegove navode na ve-
čer govoriti s radnicima. Ja sam ponudu prihvatio i
izjavio da ću otići u 4 sata po podne kad se rad svrši
da govorim s radnicima.*

43 Očuvani dijelovi Arhive Gospodarske sloge za ovu tvornicu
nisu proučeni, a nalaze se u Državnom arhivu u Zagrebu.

44 Općina Vrbovec: *Građa za povijest*, str. 140.

45 Isto, str. 90-91.

46 Isto, str. 91.

47 Isto, str. 94-97.

U 4 sata poslije podne radnici su zaista izašli iz tvornice i otišli da se presvuku i nakon toga u pol 6 sati sastali su se svi osim naučnika u radničkoj blagovaonici. Medjuvrijeme upotrebio sam za razgled tvornice koja je najmodernije uređena ... kao i sve nuzprostorije.

Kad sam stigao medju radnike, njih 40 na broju zapazio sam odma da ću od njih veoma teško ili nikako dobiti potvrdu navoda prijave i zaista kad sam im obrazložio svrhu moga dolaska nastao je tajac i tišina.

Videći zaplašenost ljudi, ja sam iskoristio taj tajac i rekao sam poslovođi, da se radnici po svoj prilici boje govoriti pred njime i zamolio sam ga, da se odstrani što je on uz ponovnu izjavu, da je sve u redu i učinio. Nakon sokolenja radnika da budu iskreni i da iskoriste moj dolazak i prisustvo za popravak svoga stanja, a naročito za popravak duljina radnog vremena ostao je i opet tajac. Niti je tko povrdjivao navode poslovođe da je sve u redu ...a niti odgovarao na moja pitanja za pojedine u nalogu mi date i navedene neispravnosti

Nakon nekih 10 minuta ovakove mučne situacije ... podigao se je radnik Dvorski Josip i rekao: Sramota je da šutimo i dalje patimo, kad neće nitko reći istinu ja ću... i ako znam da ću sutra biti izbačen i zamolio me je, da mu stavim pitanja što želim znati i ja sam odma pristupio postavljanju pitanja ovim radom:

1. Koliko je u tvornici zaposleno ukupno radnika.

Dvorski: Uposleno je ukupno 45 ljudi od toga 40 mesarsko-kobasičarskih radnika i 5 naučnika.

2. Koliko je njihovo radno vrijeme, kad počinje i kad svršava:

Dvorski: Što se tiče radnog vremena ono je po potrebi i kreće se između 10-16 sati na dan to jest do 3,4 ili 5 sati u jutro do 7, 8 i više sati na večer, uz prekide za doručak od četvrt do pola sata i za ručak od 12 o podne do 1. sat poslije podne. Šegrti počinju radom s nama i rade zajedno s nama dok svršimo i nakon toga ostanu da pospreme klaonu i radionu i to pospremanje traje po 1. sat, te im je za toliko i radno vrijeme dulje od nas. Da je tome tako, vidi se najbolje iz toga, što sam ja u roku od 6 nedelja moga ovdašnje zaposlenja odradio i pribilježio si 140 prekovremenih odradjenih sati, koji mi nikako naplaćeni nisu, a tako su radili i drugi.

3. Da li imade tvornica po inspekciji rada odobren poslovni red.?

Dvorski: U tvornici neima nigdje ništa takova izvješeno, pa mi to nije poznato, ali mislim da ga u opšte neima.

4. Kada trubi tvornička sirena na početak i svršetak rada?

Dvorski: Za početak rada trubi u pola 7 u jutro, a za svršetak u 4 sata poslije podne ..ali ... to je samo za

vanjski svijet a mi... mi ustajemo kad se na budi i izlazimo kad više rada neima..

5. Jeli istina da su radnicima u poslednje doba snižavane plaće??

Dvorski: Istina je. Osmorici radnika snižena je plata za 25-30 Dinara nedeljno i protivu toga bunio se jedini Mernik Ignaz i njemu je sniženje odgođeno.

6. Jeli istina, da se radnicima brani stručno organizovanje.?

Dvorski: Istina je. Zbog pokušaja prošlog mjeseca da se osnuje stručna organizacija izbačeno je bez odkaznog 10 radnika uz naplatu 14. dnevnog odkaza.

7. Kolike su plaće i kakova je hrana?

Dvorski: Plaće se kreću primanjem u gotovom od 108 do 208 Din. nedeljno. Većina radnika plaćena je sa 108. Dinara i samo jedan sa 600. din. nedeljno. Hrana je dostatna ali neukusna i jednolična od mesnih odpadaka.

8. Kakova je radiona i kakove su spavaone??

Dvorski: Radiona je uredna, tehnički dotjerana i moderno uređjena. Spavaone su uredne i čiste.

9. Jesu li svi radnici osigurani kod okružnog ureda?

Dvorski: Jesu, jer se još nije desio slučaj da bi netko obolio ili se unesrećio a da nebi na liječenje primljen bio.

10. Imadeju li radnici redovan odkaz ili ih se odpušta bezodkazno?

Dvorski: Odkaza redovitog neima. Odpust je momentalan i bez predhodne opomene, nekima s naplatom odkaza a većini bez toga..

11. Da li je netko od vlasti ovih dana bio u tvornici i šta je radio?

Dvorski: Netko je bio. Tko i šta ne znam, jer oni koji su u kancelariji od strane radnika zvani bilo nisu nama ostalima ništa rekli

12. Kakav je postupak s radnicima općenito uzevši?

Dvorski: Šuti pa radi. Svoje misli i svoje glave imati se ne smije. Svako prigovaranje ili upozorenje na nedostatke ima za posljedicu odkaz ili momentani odpust. (...)

Kad sam nakon ovih izjava Dvorski Josipa upitao ostale šta kažu na to ... ostao je tajac ... ali je nekoliko njih odkrenulo lice na stranu nemogavši izdržati moga pogleda... i nakon što su se okrenuli vidjelo se je suzne oči.

Kad sam s time svršio pozvao sam poslovođu da dodje ponovno u blagovaonu i upozorio sam ga, da sam saznao istinu te ga upitao šta je sa poslovnim re-

dom i jeli on postoji: Odgovor je bio: "Mi imamo svoj radni red i on je za mene po nalogu uprave zakon." Nakon što sam ga zamolio, da u vršenju svoje dužnosti bude s radnicima na visini čovječjeg dostojanstva a dalje da ću podnijeti izvještaj instituciji koja me je izaslala, a ona da će znati što joj je činiti zamolio sam ga da zbog toga nikoga ne maltretira i on je obećao to.. ali 2 sata kasnije saznao sam da je Dvorski bio fizički napadnut o čemu ću podnijeti poseban izvještaj....

Izvjestitelj Diaić Blaž

Sekretar Saveza živežarskih radnika Jugoslavije prepisao je Dianićev izvještaj te ga prosljedio 22. veljače 1939. Radničkoj komori a prijava je uslijedila od Povjereništva Radničke komore u Križevcima 4. travnja 1939., uz nadopunu da je Dvorski dobio otkaz.⁴⁸ Cijelu tužbu pokrenuli su radnici Saveza živežarskih radnika Jugoslavije, tj. organizacije Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije nakon što je krajem 1938. otvorena nova moderna tvornica u Gjurjgištu.⁴⁹

No stanje se nije poboljšavalo tijekom cijele 1939. godine jer su radnici bili sindikalno slabo organizirani, pa se čak ni nezaposleni radnici u Vrbovcu nisu htjeli sindikalno učlaniti bojeći se da ih radi toga firma Predović neće htjeti zaposliti.⁵⁰ A oni koji su radili kod Predovića, primali su dnevnicu do Božića 1939. od 20 do 25 dinara, a onda im je skinuta tako da su zarađivali 12 najviše 18 dinara za rad od 6 sati ujutro do 10 sati navečer, jer tko se bunio, za toga drugi dan posla nije bilo.⁵¹ Teško je danas, nakon toliko godina i bez novih dokumenata i sučeljavanja s radnicima spoznati što je natjeralo radnike da se bune protiv tvorničke uprave. Mislim da je cijela akcija potaknuta izvana i da su postojali pored klasnih i motivi nacionalne i vjerske prirode.

Cijela ova situacija potaknula je Predovića da prepusti Savezu zadruga Gospodarske sloge upravljanje nad klaonicom i proizvodnjom seruma u Vrbovcu, te su se u rad uključile dinamične podružnice Saveza zadruga. Bio je to veliki i vrlo koristan potez za Gospodarsku slogu, jer je njezin Savez dobio popunu kontrolu izvoza stoke u inozemstvo, ponajviše u Njemačku i ponešto u Italiju. Do rujna 1940. preko Vrbovca je izvezeno 19 vagona goveda, 17 vagona svinja (800 komada u jednom vagonu). Izvoz se obavljao po cijenama koje je dirigirao Zavod za unapređenje vanjske trgovine, tj. Direkcija kojoj je na čelu bio Bjelovarč-

nin dr. Rudolf Bićanić, a moramo pretpostaviti i suradnju s upravnikom banovinskog dobra, književnikom Slavkom Kolarom, koji je postao predstojnik Odjela za seljačko gospodarstvo. Izvoz je iz mjeseca u mjesec rastao i izvezlo se sve što se je moglo. Izvezeno je 20 vagona slanine, 25 vagona masti i oko 8 vagona utovljenih svinjskih polovica. Snižene su i cijene serumu protiv svinjske kuge sa 400 na 200 dinara, a virusu sa 1000 na 800 dinara po litri, te je za zaklano blago Savez dobio 3,754.000 dinara, od čega je mnogo dobio i Đuro Predović. Istodobno je prema *Izvještaju o radu Saveza zadruga u 1940.* na skladištima bilo 90.000 kg masti, 30.000 kg slanine vrijedne 660.000 dinara, te 30.000 raznih mesnih prerađevina vrijednih 450.000 dinara.⁵² Istovremeno je na području kotara Križevci Savez imao 153 Povjereništava Gospodarske sloge sa 4.026 članova, odnosno 14.374 domaćinstava. na području kotara Koprivnice u 44 povjereništva bilo je 2980 članova i 12.110 domaćinstava, Na području kotara Đurđevac 48 podružnica sa 3.916 članova i 11.908 domaćinstava, na području Čazme 101 podružnica sa 3.909 članova i 8.774 domaćinstava, a na području Bjelovara 129 podružnica sa 4.904 članova i 17.346 domaćinstava, na području kotara Jastrebarsko 88 podružnica sa 2.462 članova i 7.492 domaćinstava, na području kotara Karlovac 126 podružnica sa 5876 članova i 12.552 domaćinstava, na području Samobora 74 podružnice sa 4.210 članova i 4.583 domaćinstava te je čito otkup stoke i svinja bio apsolutno pod kontrolom Saveza zadruga Gospodarske sloge, a mnogo toga je dolazilo i iz Žumberka.⁵³ Gospodarska sloga je u 1940. godini sa svojih 4.570 podružnica i 227.456 članova apsolutno dominirala proizvodnjom poljoprivrednih i stočarskih proizvoda u Hrvatskoj.⁵⁴

Đuro Predović bio je 22. travnja 1940. izabran u palači burze za zamjenika komorskog vijećniku Industrijske komore Antunu Thüru, ravnatelju Zagrebačkog paromlina, te je očito pripadao među industrijsku elitu Hrvatske.⁵⁵

Žumberčani su očito bili zadivljeni uspjesima Predovića u Gjurjgištu, pa je dr. Janko Šimrak počeo izdavati *Žumberačka novine* 15. siječnja 1934. koje su izlazile do kraja 1940. i koje su donosile brojne obavijesti koje su Žumberčani mogli iskoristiti za oplemenjivanje svog života uz isticanje vjernosti grkokatoličkoj vjeri i crkvenim običajima kao izvoru identiteta Žumberčana. Većinu gospodarskih vijesti donosi taj list u bilješka-

48 Isto, str. 97-100.

49 Isto, str. 91.

50 Isto, str. 100.

51 Isto, str. 100.

52 Ivica Šute, *Slogom slobodi= Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Zagreb, 2010, str. 341.

53 Isto, str. 377-378.

54 Isto, str. 381.

55 Arhiv Hrvatske, zbirka XSVII, kut. 6/157. - Banska uprava Banovine Hrvatske, Prs, 15510 od 25. V 1940.

ma. No ima i većih članaka. Tako je Janko Rapljenović napisao 1934. da se Žumberčani ne bi trebali baviti uzgojem žitarica već da bi se trebali baviti isključivo stočarstvom i svinjogojstvom.⁵⁶ Župnik iz Grabra Stanko Višošević upućuje Žumberčane na povezivanje sa Slovenijom.⁵⁷ Prijedloga je bilo više i vrlo različitih, a sve ukazuju na potrebu zadružnog povezivanja, čak i kod šuma zemljišne zajednice Kalje. U Žumberku je 16. srpnja 1939. godine održan Peti žumberački kongres na kojem se raspravljalo o poraznom gospodarskom stanju Žumberka, nakon što je općinski bilježnik Matija Šustić dao poraznu sliku šumskog gospodarstva kritizirajući prekomjernu sječū šuma.⁵⁸ Na teško stanje Žumberka ukazuje što su mnogi seljaci bili prezaduženi pa se tražila zaštita minimuma seljačkog posjeda i potreba.⁵⁹ Protivili su se i komasaciji zemljišta jer komasacija nije priznavala šume, pa bi se šume morale posjeći, a Žumberčani su uz šume bili jako vezani.⁶⁰ Kao glavni razlog privredne zaostalosti Žumberka ističe se prometna nepovezanost. Traži se gradnja bano-vinske ceste Badinjak - Grabar - Bukovac - Miladini - Brezovica, te osposobljavanje ceste do Metlike za sva vozila, uređenje turističke ceste od Svete Nedjelje do pod Svetu Geru. Ističe se da bi trebalo osnivati mljekar-ske zadruge, povesti brigu o boljim vrstama blaga, ovaca i koza preko Žumberačke kreditne banke, te da bi trebalo osnovati posebni kotar sa centrom u Sošicama, a sestre bazilijanke bi mogle voditi domaćinske tečajeve.⁶¹ Naime, Predović je 1949. darovao 26.000 dinara za dovršenje samostana sestara bazilijanki u Sošicama na Žumberku.⁶² Dakako, ništa od toga nije se ostvarilo do 1941. pa se iseljavanje u SAD, ali i u druge pristupačnije krajeve, činilo jedino rješenje. Najbolji suvremeni poznavalac žumberačke povijesti dr. Zlatko Kudelić istražio je da se pred Drugi svjetski rat nigdje ne spominje otvaranje nekih privrednih grana koje bi bile vezane uz poljoprivredu.⁶³

56 Janko Rapljenović, Promašen smjer gospodarenja u Žumberku, *Žumberačke novine* 3, 15. III. 1934., str. 2.

57 Stanko Vidošević, Žumberački problemi, *Žumberačke novine* 9, 18. IV. 1934.

58 Matija Šustić, Pitanje žumberačkih šuma, *Žumberački tjednik* 19, 7. V. 1939., str. 1-2.

59 Josip Hranilović, Zakonska zaštita seljačkog imetka, *Žumberački tjednik* 13, 28. III. 1939., str. 10.

60 Luka Živković, Zar su komasacije dobre? *Žumberački tjednik* 16, 16. IV. 1939., str. 10.

61 Janko Šimrak, Prijedlozi i rezolucije Petog Žumberačkog kongresa, *Žumberački tjednik* 29, 16. VIII. 1939., str. 2-3.

62 <http://www.moj.Žumberak.com>. - Samostan časni sestara Bazilijanki., travanj 2015.

63 Zlatko Kudelić, Gospodarstvo Žumberka uoči drugog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest* 26, br. 1, 1994., str. 118.

5.

S nastankom Nezavisne Države Hrvatske tvornica Predović je 1. lipnja 1941. smanjila rad; na dva sajma nisu kupili živih svinja, 20 radnika je poslano na neplaćeni dopust te je tvornica ostala na svega 35 radnika. Naime, zbog zamjene novca ljudi više nisu imali povjerenje u novi novac pa su četiri druge tvornice za preradu mesa preuzele dominaciju, a Predović je zbog svoje nacionalnosti bio dobrim djelom diskriminiran. Predović je još u svibnju 1941. najavio zatvaranje tvornice, ali to ipak nije učinio, već je 23. lipnja stavio tvornicu u puni pogon jer je cijena prerađenim mesnim proizvodima poskočila za 250-300 %, pa je rad bio isplativ i radnicima su povišene satnice za 13 % pozivom na skupoću.⁶⁴ Bez konzultacije s radnicima radno je vrijeme produženo u rujnu 1941. na 18 sati, za što je Predović dobio dozvolu Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu, a plaća se na tjedan kretala između 120 i 150 kuna.⁶⁵ Naime, tvornica je došla pod državnu upravu, ali je njemačka vojska naređivala Državnom gospodarskom povjerenstvu što raditi. Na sjednici od 2. rujna zaključeno je da je osiguranje dovoljnih količina mesa i masti jedno od najkрупnijih pitanja prehrane. Već je 4. lipnja osnovana Zajednica za promet stokom i stočnim proizvodima. Određeno je da se tovljene svinje kupuju po točno određenoj cijeni a ako kupnja ne bi uspjela trebalo ih je uz pomoć nadležnih vlasti izvlastiti i onda podijeliti tvornicama suhomesnate robe u Zagrebu, Sesvetama, Vrbovcu i Petrinju, a 15 % tako dobivene masti staviti će se odmah na raspolaganje vojsci. Klanje odojaka kao i svinja do 100 kg je zabranjeno, osim ako se radi o bolesnim životinjama. Ministarstvo Seljačkog gospodarstva i Ministarstvo Obrta, Veleobrt i trgovine ovlašteno je da zaplijeni u tvornicama suhomesnate robe u Zaprešiću i Šidu cjelokupnu količinu masti, svježje, soljene i sušene slanine kao i sve ostale suhomesnate proizvode, a osim toga svaki ponedjeljak je uveden kao novi bezmesni dan.⁶⁶ Iz dodatka zapisa ovoj sjednici od 9. rujna, vidi se da je sjednici pored ministra vanjskih poslova, državnog rizničara, državnog tajnika za domobranstvo, prisustvovala i njemačka privredna delegacija na čelu sa savjetnikom dr. Kühnom i odlučeno je da se osnuje ustanova koja će opskrbljivati njemačku vojsku. Povjerenici u tvornicama stavljeni su pod kontrolu kotarskih oblasti, a distribucija hrane je stavljena pod nadležnost Pogoda

64 Općina Vrbovec, *Građa za povijest*, str. 105. - Izvještaj radničkih povjerenika Vilima Lugomera i Stjepana Antonovića o stanju u tvornici 11. srpnja 1941.

65 Isto, str. 106.

66 Jere Jareb, *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945. Dokumentarni prikaz.*, Zagreb: Dom i svijet, 2001., str. 62-63.

na čijem se čelu imenuje Koban.⁶⁷ Iako su tvornice suhomesnate robe trebale raditi, s njihovim radom bilo je ipak velikih problema. Na sjednici spomenutog Povjerenstva pod vodstvom doglavnika Slavka Kvaternika 27. ožujka 1942. je utvrđeno da je poslovni ravnatelj tvornice u Zaprešiću Vinko Zlatarić nepouzdan i da ga treba smijeniti zbog neovlaštenog izvoza 258 kg kobasica iz tvornice uz sinovljevu pomoć. Zaključeno je da tvornicu u Zaprešiću treba pretvoriti u tvornicu za konzerviranje voća, povrća i peradi uz pomoć Pohita, da treba zatvoriti tvornicu suhomesnate robe Gregurić u Križevcima kao i tvornicu suhomesnate robe u Šidu, a da treba otvoriti tvornicu suhomesnate robe Svoboda u Bjelovaru, te bi prema tome radile tvornice suhomesnate robe Svoboda u Bjelovaru, Rabus u Sesvetama i Gavrilović u Petrinji, dok će pitanje vlasništva tvornice Predović d.d. naknadno riješiti Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu.⁶⁸ To naknadno je trajalo do 1944. kada je na sjednici Državnog gospodarskog povjerenstva 27. ožujka 1944. pod predsjedanjem dr. Dragutina Totha i ministra Seljačkog gospodarstva dr. Stjepana Hefera, Vladimira Očića kao zamjenika ministra obrta, veleobrta i trgovine, raspravljalo o sudbini ratom oštećenih tvornica koje su važne za državu i gdje bi Ministarstvo državne riznice trebalo pomoći svojim financijskim sredstvima. Državni povjerenik za cijene i nadnice ing. Radoslav Lorković zamolio je da se Predoviću pomogne svim raspoloživim sredstvima kao i državnom dobru u Božjakovini kraj Vrbovca da proizvedu povrće za Zagreb gdje je nakon bombardiranja došlo do strahovito velikog povišenja cijena.⁶⁹ Dakle, poduzeće Predović u Gjurjgištu funkcioniralo je sada kao poljoprivredno dobro koje se bavilo voćem i povrćem i nije proizvodilo suhomesnatu robu. Tvornica je zapravo bila posve zanemarena zbog neriješenog pitanja vlasništva, što je sprečavalo Nijemce da posegnu za obnavljanjem tvornice u Vrbovcu, jer se grkokatolika Predovića nije moglo tretirati jednako kao nekog pravoslavca.⁷⁰ Ustvari vjerojatno je tvornica u Gjurjgištu (sada Đurištu) bila do kraja rata sabiralište poljoprivrednih i stočarskih sirovina.⁷¹ Koliko je prava imao u tom poslovanju Predović teško je danas

zaključiti. Trgovinska firma Predović d.d. u Zagrebu imala je i 1945. svoj telefonski broj pa se vjerojatno preko Vrhovca br. 10 ponešto i trgovalo jer, konačno, i svećenstvo i pitomci grkokatolici morali su od nečega živjeti. G. 1946. tvornica je nacionalizirana, a 1959. ulazi u sastav poduzeća Sljeme Sesvete da bi 1962. počela raditi kao PIK Vrbovec, mesna industrija koja i danas radi ušavši 2005. u sastav koncerna Agrokor.

Međutim, zbog seljačkog bojkota sajмова tvornica nije imala dovoljno sirovine za puni rad, pa je polovinom rujna Ministarstvo odredilo da se radi u dvije smjene, svaka po šest sati dnevno. Ali to radnici nisu poslušali pa svi rade tri sata dnevno, privučeni time što u tvornicu imaju cijelu opskrbu i uzimajući dopust po kolektivnom ugovoru, iako nisu bili na poslu godinu dana. Središnja stočarska zadruga d.d. koja je bila pod Gospodarskom slogom s.o.j. u Zagrebu, preuzela je Predovićevu tvornicu u puno vlasništvo. Učinila je taj sporazum zbog nemogućnosti nabave svinja, ali on kako se vidi nije funkcionirao. Radnicima je jedini izvor egzistencije bila plaća u tvornici.⁷²

No tvornica je bila zanimljiva i važna zbog proizvodnje seruma koja se, i nakon preseljenja jednog dijela pogona u Zemun, održala i u Đurđištu. Ministarstvo udružbe je 6. kolovoza 1941. imenovalo u zavodu Serum povjerenika nadglednika, poljoprivrednika Josu Jambrišeca, rođ. 1896., a kao zamjenik je imenovan radnik u tvornici Ivan Maršono, rođ. 1911. Oni su polaganjem zakletve kod Općine u Križevcima preuzeli svoju dužnost, koja je trajala do kraja 1941.⁷³ Za povjerenike u pogonu Proizvodnje suhomesnate robe Stočarske zadruge u Vrbovcu imenovani su Juraj Muhenski, rođ. 1915. i Vilko Lugomor, rođ. 1911., a kao zamjenici Zvonko Tomašinski, rođ. 1917. i Franjo Vukelić, rođ. 1911. Svi su bili mesarski pomoćnici s trajanjem mandata do kraja 1941.⁷⁴ Đuro Predović više ne vodi tvornicu, potaknut na odlazak nakon što su ustaške vlasti počele istjerivati srpski živalj s područja kotara Čazme.

Radni uvjeti u tvornici znatno su se pogoršali. Prema prijavi naučnika Anti Paveliću u tvornici se radi od 2 sata ujutro pa do 18 sati poslije podne. Komisija Hrvatske radničke komore, koja je izašla 26. siječnja 1942. na komisijski pregled i u čijem je sastavu od Središnje stočarske zadruge bio dr. Nikola Franjić ali i Đuro Predović kao bivši vlasnik tvornica, doista je utvrdila da se tako dugo radilo ali nikada više nego dva puta tjedno. Pregledani su i iskazi plaća te je ustanov-

67 Isto, str. 68 - sjednica od 5. rujna.

68 Isto, str. 170-171 - Zapisnik sjednice od 27. ožujka 1942.

69 Isto, str. 528 - Zapisnik sjednice Gospodarskog povjerenstva od 24. ožujka 1944.

70 Isto, str. 533 - Zapisnik sjednice od 31. ožujka 1944.

71 Državni arhiv u Zagrebu, Opatička, fond Predović d.d. Vrbovec - Zagreb. Ovaj fond sadrži građu od 1922. do 1943. godine, odnosno do 1945. g., kada je poduzeće potpuno likvidirano (*Arhivski fondovi i zbirka u SFRJ, SR Hrvatska, Izd. Saveza arhivskih radnika Jugoslavije*, Beograd, 1984., str. 364.) U 1952. godini otvara se Serum zavod Kalinovica. Isti podaci i u *Pregledu arhivskih fondova i zbirki republike Hrvatske*, sv. I, Zagreb, 2006., str. 1222.

72 Isto, str. 107 - Prijava povjerenika u Predoviću Jurja (Đure) Muhenskog o stanju u tvornici.

73 Isto, str. 108 - Odluka o imenovanju radničkih povjerenika.

74 Isto, str. 109. - Odluka o imenovanju radničkih povjerenika u tvornici u Vrbovcu.

ljeno da se radništvo dijeli u četiri plaćevne kategorije i da neki primaju na sat sedam kuna, a neki 9,45 kuna, ali da svi radnici dobivaju u naravi stan, hranu, ogrjev, svjetlo i pranje rublja. Usprkos pomanjkanju posla radnici, dakle, zarade oko 300 kuna, osim mehaničara koji zarađuju 740 kuna tjedno. Radnici su bili zastrašeni najavom likvidacije tvornice zbog nedostatka sirovina s time da će se radnici razmjestiti po drugim poduzećima. Zanimljivo je da je ovaj zapisnik komisije sastavljen od delegata Hrvatske radničke komore u Zagrebu Florijana Klobučarića na Vrhovcu br. 10 dana 26. siječnja 1942. Dogovoreno je da će se naučnicima platiti prekovremeno rad i da će u budućnosti raditi samo 8 sati, ali da tvornica i dalje radi svega šest sati dnevno zbog pomanjkanja sirovina.⁷⁵ Iz zapisnika sastavljenog u Vrbovcu 24. siječnja kod Središnje stočarske zadruge Gospodarske sloge s.o. j. u ranijoj industriji Predović za preradu mesa saznajemo da je ovaj prekovremeni rad nastajao noću zbog utovara robe na njemačke kamione i da je tako tražila njemačka vojska kojoj se roba morala dostaviti u Zagreb do sedam sati ujutro. Ako se nastavi s ovakvom otpremom robe taj se posao mora platiti. Osim toga prekovremeno su radili soljač, topilac masti, suvičar i skladištar.⁷⁶ No sukob i nespozum su se nastavljali. Poduzeće nije plaćalo vojnu vježbu, a sa svojim zaradama uslijed reduciranog rada radnici zbog rasta cijena nisu mogli preživjeti. Do redukcije radnog vremena dolazilo je zbog nestalnosti života stanovništva na području kotara Križevci i Čazma, a početkom 1942. počele su i akcije partizana u Moslavini i na području kotara Dugo Selo.⁷⁷ Partizani brane narodu prodaju stoke državnim nakupcima te sve to još više utječe na rad tvornice Predović u Vrbovcu koja je glavnu nabavu stoke obavljala na području Bjelovara i Čazme. Prema izvještaju Karla Wagnera, redarstvenog ravnatelja Župske redarstvene oblasti u Bjelovaru, u studenom 1942. na području kotara Čazma kretale su se tri skupine partizana dobro naoružanih partizana, a osobiti nemir izazvao je napad partizana

75 Isto, str. 116-117.

76 Isto, str. 118-121. Potpisnici ovog zapisnika su ing. Antun Bandalović, nadzornik Inspekcije rada u Zagrebu, Florijan Klobučarić, referent radničke komore iz Zagreba, dr. Nikola Franjić, predsjednik poduzeća Središnje stočarske zadruge Gospodarske sloge u Zagrebu, Ivan Bišćan, poslovođa klaonice u Đurđišću, te naučnici Marko Žumina, Nikola Kušić, Tomo Certovski, Dragutin Mikulić i Valent Šatvar.

77 Isto, str. 114-123. - Izvještaj kotarskih vlasti. Noću 20-21. siječnja 1942. partizani su napali i željezničku stanicu Gradec (Isto, str. 121). Protjerivanje partizana s područja Kalnika na područje Bilogore samo je za jedno vrijeme osiguralo sigurnost isporuci roba u Zagreb. Akcije partizana postajale su polovinom 1942. sve organiziranije i sve uspješnije. Potkraj 1942. vode se već borbe vojnika Crne legije i Gorskog zdruga s Moslavačkim odredom Druge operativne zone. Izvršen je napad na Dubravu (Isto, str. 126-127).

na Dubravu 12. studenog 1942. na čijem području se nalazila i ciglana Predović kao i mlin i pilana M. Donnera i sinova.⁷⁸ S vrlo velikim poteškoćama radi i Predovićeva ciglana, otvorena 1910. godine, koja je mogla izraditi i osušiti oko 1,500.000 komada opeke i 800.000 komada crijepa, ali zbog nepovoljnih uvjeta tijekom rata a i sve učestalijih partizanskih upada, gotovo uopće ne radi te se i ono nešto proizvedenih opeka ne može izvesti jer je kalnički odred NOP-a⁷⁹ početkom 1943. sve aktivniji, pa više nije sigurna ni željeznička pruga prema Zagrebu.⁸⁰

Stanje je postalo alarmantno kada je partizanski Moslavački odred noću s 24. na 25. svibnja napalo istovremeno željezničke stanice Majurec, Repinec, Gradec i Vrbovec.⁸¹ Mlade ljude mobiliziraju i domobrani i ustaše i partizani, ali ljudi često nastoje izbjeći mobilizaciju, te se sakrivaju. Isto tako seljaci sakrivaju svoje poljoprivredne proizvode pred jednom i drugom vojskom te se osjeća oskudica hrane i u Križevcima i u Vrbovcu. Na izbornoj konferenciji Okružnog NOO-a za okrug Čazma 15. srpnja 1943. na Kopčiću zaključeno je da se po nalogu Ekonomskog odjela ZAVNOH-a od 26. lipnja sakupi na području ONOO-a Čazma veći broj rasplodne stoke, svinja i konja koji će se poslati u krajeve južno od Save gdje je stočarstvo potpuno uništeno. Iako je postojao prijedlog da se vlasnicima stoke dade primjerena odšteta, zbog besparice partizani su donijeli odluku da način nabave stoke riješe pojedini NOO-i prema prilikama svoga mjesta. Dakako da je ova naredba na području koje je bilo glavni snabdjevač tvornice Predović djelovala porazno na proizvodnju koja je gotovo stala. Već je 26. srpnja 1943. izvršen napad Moslavačkog odreda na oružnike u Dubravi, da bi 30. srpnja u Dubravi bilo oko 300 partizana koji su prikupljali žito koje se slalo na Kordun.⁸² Upravitelj čazmanskog kotara Fridrih naveo je u svojem izvještaju od 1. kolovoza 1943. da se partizani zadržavaju ponajviše oko Marče, gdje je živjelo isključivo pravoslavno stanovništvo.⁸³ Kako bi osigurali svoju vlast i pokupili žito koje se vršilo, ustaše i Nijemci su tijekom srpnja 1943. proveli pravu ofenzivu na bjelovarsko područje. Tenkovima i kamionima prodirali su u sela, te oduzimali hranu terorističkim akcijama. No i partizani su se organizirano suprotstavljali ovom prisilnom nakupu žita, te su mnoga sela vršila ili mlatila žito bez

78 Isto, str. 128-130.

79 Isto, str. 186.

80 Isto, str. 136-137 - Izvještaj štaba kalničkog NOP odreda Izidora Štroka i komesara Jože Horvata II. operativne zone. 7. III. 1943.

81 Isto, str. 155.

82 Isto, str. 186. - Naređenje štaba Druge operativne zone od 22. srpnja 1943. Moslavačkom odredom.

83 Isto, str. 189.

kontrole, a i mlinovi su prestali s radom jer su partizani oduzimali remenje te ga skrivali u tajna skrovišta zajedno sa žitom.⁸⁴

Već u kolovozu 1943. seljaci iz Vrbovca prestali su donositi živežne namirnice u Zagreb jer partizani prijete ako se ne bojkotira zagrebačko tržište a i mlinovi u kotaru Križevci mljeli su samo za potrebe partizana.⁸⁵ Aktiviranje ustaških oružanih snaga na snabdijevanju žitom i mesom s križevačkog područja potaknulo je Drugi moslavački narodnooslobodilački odred da pod vodstvom komandanta Nikole Kličkovića i politkomesara Jože Horvata izvrše noću s 26. na 27. rujna 1943. godine napad na žandarmerijsku stanicu u Vrbovcu u kojoj je bilo 17 žandara i 63 gestapovca. Zatim je Moslavački odred dobio zadatak uništiti tvornicu Predović (Đurđišće) u kojoj je bilo 50 domobrana. Napad na žandarmerijsku stanicu samo je djelomično uspio. No napadom na tvornicu Predović je zarobljeno 4 puškomitraljeza, 32 mauzera i 35 domobrana, ali i izvezeno na oslobođeni teritorij 143 kola usoljene slanine, šunke i masti, poklanih svinja i drugog. Osim toga, na željezničkoj stanici, koja je zapaljena, zarobljeno je 110 kola šećera. Uništenjem strojeva u tvornici Predović dalji rad tvornice je onemogućen.⁸⁶ Podaci o broju onih koji su čuvali tvornicu nisu identični i general Dragojlov u ime zapovjedništva glavnog stožera domobranstva izvijestio je da su se 40 domobrana koji su trebali čuvati tvornicu Predović razbježala, te da su partizani popalili i mlin i pilanu i željezničku stanicu, a tvornicu opljačkali.⁸⁷ Partizani su nakon ovog uspjeha osnovali Moslavačku brigadu i ojačali svoje djelovanje na križevačkom području. No uništenjem strojeva i odnošenjem sirovina i stoke tvornica Predović nije više mogla nastaviti s radom. Moslavački odred jača prebacivanje hrane u opustošene krajeve juga.

84 Isto, str. 196, - Izvještaj Ivana Matačića (Viktora) u ime OK KPH Bjelovar Centralnom komitetu KPH 10. kolovoza 1943.

85 Isto, str. 203-204 - Izvještaj ustaškog povjerenika Andrije Pankrećića iz Vrbovca od 29. VIII 1943. Hrvatskom savezu seljaka NDH u Zagreb; Isto, str. 207 - Izvještaj tajnika Ministarstva narodnog gospodarstva NDH ministru oružanih snaga 3. IX. 1943.

86 Isto, str. 208 - Izvještaj komandanta štaba Druge NOO Brigade Nikole Kličkovića i Jože Horvata Štabu Druge operativne zone. Na str. 211. objavljen je potpuni popis zaplijenjene robe u tvornici Predović, napisan 6. listopada, pa je vjerojatno nešto robe već razgrabljeno. Iskazano je da je odvedeno 70 komada rogatog blaga, 9 konja i ždrebadi, 100 mtc. pšenice, 150 kom. ugojenih svinja, 160 komada mršavih svinja, 57 komada odojčadi, 20 komada rasplodnih svinja, 6 komada nerasta, 5000 kg raznog svinjskog mesa, 7090 kg suhog mesa, 1000 kg soli, te raznog drugog materijala. Original ovog dopisa čuva se u Državnom arhivu u Bjelovaru, C 7- I a 97.

87 Isto, str. 209 - Izvještaj generala Dragojlova Zapovjedništvu Glavnog štaba domobranstva 28. IX. 1943.

Ubrzo se osjetio nedostatak suhomesnate robe na području Križevaca te je na sastanku Okružnog NOO-a Moslavine u Podgariću 17. listopada 1943. zaključeno da se mesar u Dubravi pozove da organizira izradu suhomesnate robe za komandu područja.⁸⁸ No prilike se nisu stabilizirale zbog učestalih napada na željezničku prugu, pa je 14. listopada zapaljena željeznička stanica Prikraj i most na Lonji koji je branilo 80 domobrana, te je most dug 20 metara razrušen.⁸⁹ A u noći s 26. na 27. studenoga 1943. Treći bataljon Zagrebačkog NOP-a napao je željezničku stanicu Vrbovec koju je branilo oko 130 domobrana. Napad nije uspio jer su domobranima došli u pomoć Nijemci.⁹⁰ Partizani su uništili sve mostove na ovom području, omogućivši tako izolaciju Koprivnice gdje je nastao dosta veliki prostor koji su držali partizani sve do kraja siječnja 1944. godine.⁹¹ Treći bataljon Zagrebačkog NOP-a držao je vrbovečko područje do početka prosinca, ali tada su ustaše dovele pojačanje u Križevce i Varaždin, koncentrirajući oko tri tisuće „čerkeza“, tj. Rusa Vlahovaca na području Dugo Selo - Vrbovec u nastojanju da osposobe i osiguraju promet željezničkom prugom Zagreb - Križevci. Povlačenje partizana iz koprivničkog područja krajem siječnja 1944. nije izmijenilo stanje u Gjurjgištu. Tvornica je bila toliko devastirana da se nije više mogla osposobiti za preradu mesa, ali je mogla funkcionirati kao skladište hrane, osobito voća i povrća. No za željezničku prugu vodile su se žestoke borbe čitavu 1944. godinu, iako su domobrani, Nijemci a i Bobanovci nastojali osigurati siguran promet na toj pruzi, gradeći i betonske bunkere. Brigada „Matija Gubec“ a i druge jedinice stalno su napadale uporišta Gradec - Vrbovec.⁹² U Čazmi je ipak od 17. do 19. II. 1944. održano partijsko savjetovanje za sjevernu Hrvatsku, područje koje se smatralo glavnim snabdjevačem hranom krajeva južno od Save pa su čak formirali kotar Dubrava od dijelova čazmanskog i bjelovarskog kotara. Vodi se oštra borba za hranu pa su nastupili prodori čerkeza, tj. pripadnika Prve kozačke konjičke divizije Njemačkog Wehrmachta, praćeni te-

88 Isto, str. 226 - Zapisnik sjednice Okružnog NOO-a Čazma u Podgariću 17. X. 1943.

89 Isto, str. 226-227 - Izvještaj Štaba II. operativne zone od 6. XI. 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o akciji Moslavačkog NOP odreda.

90 Isto, str. 227 i 241 - Izvještaj štaba Zagrebačkog NOP-a odreda od 27. studenog 1943. U noći s 26. na 27. studenog Zagrebački odred je izvršio napad na željezničku stanicu Vrbovec, ali taj nije u potpunosti uspio jer su domobrani dobili pojačanje njemačke vojske.

91 Isto, str. 228. Komandant Prvog diverzantskog bataljuna Mirko Smolčić izvještava Glavni štab o izvršenim diverzijama na području općine Vrbovec od 20. XI. 1943.

92 Isto, str. 275-278 - Izvještaj štaba X. korpusa „Zagrebačkog“ glavnom štabu 31. III. 1944.

rorom i nasiljem.⁹³ Dubrava je čak i bombardirana, pa je bilo poteškoća s radom mlina, pilane i ciglane što se odrazilo na gospodarskoj revitalizaciji ovog područja.⁹⁴ Nijemci su u šumi Marča otkrili partizanski bunker i iz njega izvezli oko 4 vagona žita.⁹⁵ Mobilizaciju vrše obje strane i život ljudi - osobito pravoslavnog stanovništva - malo vrijedi, posebno za Srbe na čazmanskom području. Na području kotara Dubrave partizanske vlasti djeluju ilegalno. Tako djeluju i partizanske komisije za rekviziciju, odnosno prehrabene komisije koje uzimaju svu hranu koju pronadu. U jesen 1944. s Predovićeveg posjeda dopremljena je u Dubravu veća količina pšenice i kada je to žito samljeveno, onda je 20 mtc zamjenjivano s narodom za žito, s time da je ušur bio čisti dobitak partizana. Iz Predovićeveg dobra uzeta je i sijačica i dopremljena na područje Dubrave kako bi se zasijala zemljišta na čiji su urod računali partizani 1944. godine.⁹⁶ Borbe su na području Vrbovca i Dubrave bile žestoke tijekom čitave 1944. i osobito se nastojalo sprečavati željeznički promet brojnim miniranjima i stanica i vlakova. Tako su u noći s 9. na 10. listopada 1922. partizani napali željezničku stanicu Vrbovec te minirali prugu između Prikraja i Križevaca na 73 mjesta, pripremajući se time za napad na Koprivnicu na godišnjicu Oktobarske revolucije.⁹⁷ Željeznički promet postaje neredovit i nesiguran. Ako su grkokatolici nešto svojih proizvoda uspjeli izvući do Zagreba, ta se hrana prikupljala i distribuirala na Vrhovcu br. 10 gdje je Predović već godinama imao svoj posjed kojega je stekao u doba najveće svoje konjunktore, tj. u vremenu od 1922. do 1925. godine, a koji je još i 1945. iskazivan kao trgovina.

Đuro Predović je 1945. emigrirao u Južnu Ameriku i tamo je pokušao ponovno stvoriti carstvo prerade mesa, ali u tome nije uspio jer je bio prevaren. No danas Đuro Predović ml. živi u Trstu, te se preko jedne talijanske banke ponovno uključio u gospodarski život sjeverne Hrvatske, preko Podravske banke a možda i Podravke. Danas je jedan Predović opet istaknuti privrednik u prehrambenoj industriji.⁹⁸

93 Isto, str. 280-281 - Izvještaj Marijana Cvetkovića u ime okružnog komiteta KH Čazma od 3. I. 1944.

94 Isto, str. 285-287.

95 Isto, str. 291 - Izvještaj Okružnog komiteta KPH Čazma oblasnom komitetu KPH za zagrebačku oblast od 20. IV. 1944. Potpisana Katica Kušec.

96 Općina Vrbovec, *Građa za povijest*, str. 453. - Izvještaj M. Rihe, pročelnika Odjela narodnog gospodarstva KNOO Dubrava ONOO-u Moslavina od 26. IX. 1944.

97 Općina Vrbovec, *Građa za povijest*, str. 470. Izvještaj Zapojedništva 1. oružničke pukovnije NDH.

98 Đuro Predović, ml. rođ. 28. rujna 1929. u Radatovićima kraj Križevaca, danas talijanski državljanin sa stanom u Trstu, koji je 1957. diplomirao na Pravnom fakultetu Zagrebu, uključio se 1966. u rad društva Cerere u Trstu koje se bavilo izvozom,

Predovići su istaknuta obitelj Žumberka. Rođak Đure Predovića Milko Predović,⁹⁹ izdavao je *Žumberački kalendar* od 1965. do 1968., te mi je pričao o teškom životu Predovića u Argentini gdje je pokušao osnovati mesnu industriju. Predovići su se prije pisali Predoević, a Janko Predoević, rođen u Metlici, 1800. umro je u Križevcima 1872. kao kalnički arhidakon, koji je od 1860. radio na raznim dužnostima u Grkokatoličkoj biskupiji u Križevcima, ali je bio i narodni zastupnik u Hrvatskom saboru.¹⁰⁰

U zaključku treba reći da je Đuro Predović ostvario očekivanja biskupa Drohobeczskog i u Gjurjgištu stvorio kombinat za preradu stoke te proizvodnju seruma. Ova je tvornica imala veliki značaj za hrvatske seljake jer je Predović surađivao s Gospodarskom slogom kao organizacijom Hrvatske seljačke stranke.

Ovaj rad želi ukazati na spregu grkokatolika s poduzetništvom Hrvatske u prvoj polovini 20. stoljeća. No političke prilike su i previše utjecale na rad Predovićeveg poduzeća, čiji je uspjeh ovisio o izvozu u Njemačku, što je bilo fatalno i za Predovića i za njegovu tvornicu.

a danas posluje kao ugledni poslovni čovjek koji je posredovao kod kupnje Apatovačke kiselice. On je poslije 1995. ušao je u zadarsku Dalmatinsku banku kao član nadzornog odbora, pa zatim u Štedionicu Casso di Rispassio di Trieste, te 1994. u članstvo upravnog odbora društva Podravka Internacional u Bratislavi i Pragu, a 1998. ulazi u nadzorni odbor Podravske banke u Koprivnici. Bio je od 1997. do 2001. član regionalnog upravnog odbora Crvenog križa za regiju Furlandiju te je pomagao potrebite u Hrvatskoj u vrijeme Domovinskog rata.

99 Milko Predović, (rođ. 28. veljače 1924. - Zagreb, 17. svibnja 1992), bio je grkokatolički bogoslov, zaređen 1953. Odlično je poznao povijest Žumberka te biskupa Šimraka. Izdavao je *Žumberački kalendar* od 1965. do 1968., a stanujući u Grkokatoličkom sjemeništu u Ćirilometodskoj ulici br. 1 u Zagrebu sakupio je veliku biblioteku koju je ostavio Sjemeništu. Obradio je povijest žumberačkog roda Gvozdenovića (*Žumberački kalendar 1967*) i Hranilovića (*Žumberački kalendar 1968*).

100 Rade Milosavljević, *Leksikon Križevčana*, Križevci, 1988., str. 104.

Summary

Uniate Đuro Predović's cured meat factory in Gjurgjište near Vrbovec in the first half of the 20th century

Key words: Križevci, Vrbovec, Gjurgjište (Đurđišće), Uniates, Bishop Julije Drohobeczky, Đuro Predović, stock-farming, meat industry, serum production, organization "Gospodarska sloboda"

Despite the fact that Uniates had been living in small groups in different parts of Croatia, Križevci – home of the stunning Greek Catholic Cathedral of the Holy Trinity – became the seat of their diocese in 1773. Since considerable resources were needed to support the diocese, Bishop Julije Drohobeczky envisaged

stock-farming as the agricultural branch best suited for Uniates at the turn of the 19th century and supported the breeding and selling of stock. Since political conditions at the time resulted in uneven development, Đuro Predović built a meat curing factory as late as 1929 in Gjurgjište and later established the production of serum for the vaccination of pigs. The majority of the produced meat was exported to Germany. He also established Vetserum in Zemun, a big chemical production plant. Despite frequent clashes with the workers, the plant functioned successfully until 1943 when it was ransacked and devastated by partisans. The industrial complex was used as a crop storage unit until the end of the war, when the company was nationalized and Đuro Predović fled to Argentina. The factory being built on the main railway line Rijeka – Zagreb – Central Europe points to the fact that Uniates took up stock-farming, which was the most successful agricultural branches in terms of export.